

กรรม การกตจี และวิธีแห่งการหลุดพ้น*

กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์**

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของผู้หญิงชาวพุทธกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยเน้นการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องกรรมแบบยอมจำนน (submissive belief in Law of Karma) ที่หล่อเลี้ยงให้การกตจีและความรุนแรงต่อผู้หญิงยังคงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ในบริบทของพุทธศาสนาแบบไทย ผู้เขียนยังได้นำเสนอแนวพินิจที่ต่างไปจากกระแสหลักในการมองความเชื่อเรื่องกรรมซึ่งสัมพันธ์กับการกตจีและมีผลกระทบต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้หญิงชาวพุทธในสังคมไทยปัจจุบัน

* บทความนี้ได้รับการนำเสนอในการประชุมวิชาการประจำปีสตรีศึกษา ครั้งที่ 7 “ผู้หญิงกับสุขภาวะ” ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ วันที่ 1-2 มีนาคม 2549

** อาจารย์และนักวิจัยประจำศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เกริ่นนำ

แนวคิดเรื่องสุขภาวะหรือ Well-being เป็นแนวคิดที่ค่อนข้างใหม่ในกระแสสังคมโลกที่กล่าวถึงสุขภาพในมิติต่างๆ ได้แก่ กาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ความเข้าใจในแนวคิดเรื่องสุขภาวะในมิติต่างๆ นั้น ค่อนข้างมีความแตกต่างหลากหลาย¹ โดยเฉพาะสุขภาวะทางจิตวิญญาณอาจกล่าวได้ว่าเป็นมิติที่มีความหลากหลายและคลุมเครืออย่างยิ่งในบรรดามิติทั้งหมด อย่างไรก็ตาม มีความพยายามที่จะให้ความหมายหรือนิยามแนวคิดเรื่องสุขภาวะทางจิตวิญญาณโดยหมายถึง “ภาวะแห่งความเป็นหนึ่ง เมื่อทุกแง่มุมของชีวิตอยู่ในความสมดุล และบุคคลรู้สึกมั่นใจ สร้างสรรค์ เต็มเต็ม และกลมกลืนทั้งจากภายในตนเองและในความสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นกระบวนการของการเติบโตและการพัฒนาซึ่งทำให้ชีวิตประจำวันของบุคคลมีความหมาย ความมุ่งหมาย ทิศทาง และคุณค่า”² แนวคิดเรื่องสุขภาวะทางจิตวิญญาณยังเป็นเป้าหมายหลักประการหนึ่งของโครงการ Global Oneness อีกด้วย³

สำหรับสังคมไทย การศึกษาเรื่องสุขภาวะทางจิตวิญญาณมักถูกเชื่อมโยงเข้ากับสภาวะการหลุดพ้นตามหลักพุทธศาสนาหรือ “นิพพาน” ซึ่งหมายถึง “(ภาวะที่) จิตใจเปิดเผยกว้างขวางไม่มีประมาณ โปร่งโล่ง เป็นอิสระ เป็นภาวะที่แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบ ละเอียดย่อน ประณีต ลึกซึ้ง”⁴ เป็นสภาพที่จิตหลุดพ้นจากเครื่องร้อยรัดคือ กิเลส ตัณหา อุปาทานทั้งปวง เข้าถึงสันติสุขอย่างแท้จริง นิพพานยังเป็นสภาวะสากลที่ไม่ว่าใครก็สามารถเข้าถึงโดยไม่มีข้อจำกัดใดๆ ไม่ว่าจะเป็นชนชั้น วรณะ หรือแม้แต่เพศ อย่างไรก็ตาม ในบริบทของพุทธศาสนาแบบไทย พบว่ามีคำสอนและความเชื่อจำนวนหนึ่งที่ไม่สอดคล้องกับหลักความเสมอภาคทางเพศและอาจมีอิทธิพลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้หญิงชาวพุทธในสังคมไทยปัจจุบัน

¹ ในเว็บไซต์ของ GOOGLE ซึ่งเป็น Search Engine ชื่อตั้ง จำนวนรายการของคำว่า สุขภาวะทางกาย (Physical well being) มี 4,070,000 รายการ สุขภาวะทางจิตใจ (Mental Well being) มีถึง 29,900,000 รายการ และสุขภาวะทางจิตวิญญาณ (Spiritual Well being) มี 12,500,000 รายการ ตัวเลขนี้บอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงปริมาณความสนใจในเรื่องดังกล่าวที่แตกต่างกันแล้ว ยังสะท้อนถึงความหลากหลายทางความคิดที่มีต่อเรื่องดังกล่าวด้วย (ข้อมูล ณ วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2549)

² “Spiritual Well being (is) state of wholeness, when every aspect of life is in balance and the person feels confident, creative, fulfilled and integrated, both inwardly and in relation to other people. It is a process of growth and development that gives to the individual meaning, purpose, direction and value in daily life.” HSC350 Recognise, respect and support the spiritual well-being of individuals Quoted in www.skillsforhealth.org.uk/get_competence.php?id=1899

³ เป็นโครงการที่มีเป้าหมายคือ ความร่วมมือกันของผู้คนจากทั่วโลกเพื่อรักษาสิ่งที่มีอยู่และปฏิรูปโลกใบนี้ผ่านการความสำนึกทางจิตวิญญาณ เป็นจิตสำนึกใหม่เพื่อสร้างโลกแสนสุขสำหรับทุกชีวิตและการเคารพต่อสิ่งมีชีวิตทุกรูปแบบอย่างแท้จริง ระยะเวลาของโครงการคือ 8 ปีตั้งแต่ 2004-2012 ผู้ก่อตั้งโครงการคือ Global Oneness Foundation ประเทศสวีเดน ร่วมกับ Times Foundation ประเทศอินเดีย ดูเพิ่มเติมใน http://www.experiencefestival.com/oneness_commitment

⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), น. 229-230.

บทความนี้จึงมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ของผู้หญิงชาวพุทธกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยเน้นการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องกรรม ทศนคติ และค่านิยมที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศในสังคมไทย จากนั้น เป็นความพยายามของผู้เขียนในการอธิบายกระบวนการหล่อหลอมความเชื่อเรื่องกรรม และผลกระทบที่มีต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้หญิงชาวพุทธในสังคมไทย โดยในตอนท้ายของบทความจะเป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว

ความเชื่อ ทศนคติ และค่านิยมที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศ

หลักการทางพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งที่รองรับความเป็นสากลของพุทธศาสนา คือ การที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มนุษย์ทั้งสองเพศสามารถเข้าถึงความจริงสูงสุด คือ พระนิพพาน ได้เสมอกัน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่า ชายและหญิงมีศักยภาพในการบรรลุธรรมทัดเทียมกัน เราจึงพบว่าในพระไตรปิฎก⁵ มีเรื่องราวของภิกษุและภิกษุณีจำนวนมากที่เป็นสำเร็จอรหันต์ในสมัยพุทธกาล อย่างไรก็ตาม ในพุทธศาสนาแบบไทยกลับมีความเชื่อที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศดำรงอยู่จำนวนหนึ่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ความเชื่อแรกคือ การเกิดเป็นผู้หญิงเกิดจากอกุศลกรรมในชาติก่อนๆ โดยเฉพาะการทำผิดศีลข้อที่เกี่ยวกับกาม คำสอนเช่นนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาแต่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก⁶ ซึ่งกล่าวถึงผลของการเป็นผู้กับภรรยาผู้อื่นว่ายอมเข้าถึงฐานะ 4 ประการ คือ 'ได้บาป นอนไม่เป็นสุข ถูกนินทา และตคนกร'⁶ ไม่มีข้อความใดกล่าวว่าจะทำให้เกิดเป็นหญิง ยิ่งไปกว่านั้น จากการศึกษาของผู้เขียน พบว่า การเกิดเป็นเพศใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยสองประการ ข้อแรกคืออกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่มีกำลังแรง และข้อสองคือความยึดถือผูกพันของจิต หากมีปัจจัยในข้อแรกก็จะให้ผลต่อการเกิดเพศก่อน แต่หากไม่มีปัจจัยข้อแรก การเกิดเพศก็จะขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สองคือความยึดถือผูกพันของจิต⁷ ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเดิมในพระไตรปิฎก นอกจากนี้ หากเปรียบเทียบกันระหว่างบุคคลสองคน คนหนึ่งคือหญิงที่เกิดในตระกูลของชนชั้นสูง พรั่งพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติ อีกคนหนึ่งเป็นชายที่พิการแต่กำเนิดและเกิดในครอบครัวที่ยากจน ในกรณีเช่นนี้ การเกิดของหญิงผู้นี้ น่าจะเกิดจากผลของอกุศลกรรมในขณะที่การเกิดของชายผู้นี้ น่าจะเป็นผลของอกุศลกรรม เพศจึงเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งในกลไกของกฎแห่งกรรมเท่านั้น มิใช่เป็นปัจจัยหลักปัจจัยเดียวที่ชี้ขาดผลของกุศลหรือกุศลที่ตัดสินความดีความชั่วของบุคคล

⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ทศนคติของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี*, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพฯ:ธรรมสาร, 2544), น. 30-31.

⁶ *เขมเสฏฐีปุตตวัตถุ*, พ.ศ. 25/309-310/12-130.

⁷ ดูเพิ่มเติมใน กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์, *แนวคิดและจริยศาสตร์เกี่ยวกับเพศในพุทธศาสนาเถรวาท*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545, น. 31-41.

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อข้อแรกเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระภิกษุจำนวนหนึ่งในสังคมไทย แสดงธรรมสอนว่า *ผู้หญิงไม่สามารถบรรลุธรรมได้* จึงต้องทำบุญมากๆ โดยการให้ทาน รักษาศีล และอธิษฐานจิตขอให้เกิดเป็นเพศชายในชาติหน้า จึงจะสามารถบรรลุธรรมได้⁸ ความเชื่อเช่นนี้ไม่เพียงแต่ขัดต่อความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกดังที่มีภิกษุและภิกษุณีจำนวนมากบรรลุธรรมในสมัยพุทธกาล แต่ยังเป็นการบิดเบือนหลักการของพุทธศาสนาในการรับรองศักยภาพด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ทั้งสองเพศอีกด้วย คำสอนที่ถูกบิดเบือนไปเช่นนี้จึงทำให้พุทธศาสนาแบบไทยมีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศและยังมีส่วนผลักดันให้ผู้หญิงเข้าวัดเพื่อทำบุญ จนทำให้ผู้หญิงกลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ในงานบุญต่างๆ แทบทุกวัด

ความเชื่อข้อต่อมาคือความเชื่อท้องถิ่นที่ว่า *ผู้หญิงเป็นเพศสกปรก มีความไม่บริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติ* ความเชื่อเช่นนี้นำไปสู่ประเพณีปฏิบัติของวัดพระธาตุต่างๆ ทางภาคเหนือที่มักจะมีป้ายติดไว้ว่า “ผู้หญิงห้ามเข้า” ในพื้นที่ต่างๆ ของวัด โดยเฉพาะบริเวณชั้นในของเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มิฉะนั้น พระบรมสารีริกธาตุหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บรรจุอยู่ในนั้นจะเสื่อม และตัวผู้หญิงเองก็จะ “จืด” หรือเกิดกาลกิณีแก่ตัวเอง⁹ พระเมตตานันโทภิกขุชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อนี้มีใช้ความเชื่อของพุทธศาสนา แต่เป็นความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่ว่าของเหลวในร่างกายของผู้หญิงได้แก่ น้ำตา ปัสสาวะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเลือดประจำเดือนเป็นมลทิน ทำให้เพศหญิงเป็นเพศที่ไม่บริสุทธิ์อยู่โดยธรรมชาติตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์¹⁰ นอกจากนี้ ภิกษุณีซั่มมันทาหรืออดีต รศ.ดร. นัตริศมาลย์ กบิลสิงห์ ยังชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อที่ว่าผู้หญิงไม่บริสุทธิ์นั้นพบได้ในหลายสังคมนอกเหนือไปจากอินเดียซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ที่ว่า เลือดประจำเดือนของผู้หญิงสามารถล้างคาถาอาคมได้¹¹ ท่านยังได้ให้ตรรกะต่อประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า หากเลือดประจำเดือนของผู้หญิงสามารถทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมสารีริกธาตุได้ แสดงว่าผู้หญิงมีพลังอำนาจเหนือพระพุทธเจ้าซึ่งในความเป็นจริงไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น

ความเชื่อนี้ยังขัดแย้งกับหลักการที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” โดยมี “เจตนา” เป็นเครื่องตัดสิน โดยทั่วไปแล้ว หากบุคคลทำกรรมด้วยเจตนาดีหรือกุศลเจตนา ย่อมได้รับผลหรือวิบากที่เป็นกุศล แต่หากบุคคลทำกรรมด้วยเจตนาชั่วหรืออกุศลเจตนา ย่อมได้รับผลหรือวิบากที่เป็นอกุศล ดังนั้น หากความเชื่อที่ว่าผู้หญิงเข้าไปใกล้พระบรมสารีริกธาตุเพื่อสักการะซึ่งเป็นกุศลกรรม แต่กลับต้องประสบภัยหรือขีดอันเนื่องมาจากร่างกายที่เป็นหญิง แสดงว่าหลักการนี้มีลักษณะเลือกปฏิบัติ

⁸ เป็นคำสอนของพระภิกษุสำนักชื่อดังแห่งหนึ่งย่านจังหวัดปทุมธานี

⁹ ดูรายละเอียดใน *ผู้หญิงห้ามเข้า: จารีตและความเชื่อที่ต้องอธิบาย*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสร้างสุขเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง, 2548).

¹⁰ เมตตานันโทภิกขุ. *เหตุเกิด พ.ศ. 1. เล่ม 2*. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545), น.74-81.

¹¹ นัตริศมาลย์ กบิลสิงห์ ยัญเสน, *สตรีในพระพุทธศาสนา: คำถาม-คำตอบ*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), น.36-39.

ทางเพศและขาดความเสถียรในการให้ผล เพียงเพราะผู้กระทำความผิดมีร่างกายเป็นหญิง แม้จะมีกุศลเจตนาเป็นเหตุในการทำกรรม แต่กลับต้องรับทุกข์โทษซึ่งควรจะเป็นผลของอกุศลเจตนา

ความเชื่อข้อต่อมาคือ *สตรีเป็นศัตรูของพรหมจรรย์* ความเชื่อนี้ทำให้เกิดทัศนคติแบบเหมารวมว่า “ผู้หญิงเป็นศัตรูของพระศาสนา” ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริง ข้อความนี้เป็นคำสอนเฉพาะสำหรับพระภิกษุให้มีความสำรวมระวังในการติดต่อกับสตรีเพศเพื่อรักษาพรหมจรรย์ของพระภิกษุ มิใช่คำสอนสำหรับฆราวาสโดยตรง นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกยังระบุว่า *ในขณะที่สตรีเป็นศัตรูของพรหมจรรย์สำหรับบุรุษ บุรุษเองก็เป็นศัตรูของพรหมจรรย์ของสตรี* แต่การที่พระภิกษุเลือกหยิบยกคำสอนเพียงครึ่งเดียวมาสอนแก่ฆราวาสโดยไม่แสดงข้อความทั้งสองด้านและไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของคำสอนชุดนี้ ทำให้เกิดทัศนคติที่มีอคติทางเพศต่อผู้หญิงในสังคมไทย

ทัศนคติอีกประการหนึ่งที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศที่สมควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยคือการเห็นว่า *ความต้องการบวชพระภิกษุของผู้ชายเป็นกุศล แต่ความต้องการบวชพระภิกษุณีของผู้หญิงกลับถูกมองว่าเป็นกิเลสตัณหา* นอกจากนี้ การออกบวชของผู้ชายยังถือว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณแก่บุพการี แต่การออกบวชของผู้หญิงมักถูกมองว่าเป็นการหนีปัญหาชีวิต ทัศนคติเช่นนี้ยังเป็นที่มาของค่านิยมเรื่อง “บวชลูกชาย ชายลูกสาว” ที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทย โดยเฉพาะในชนบทที่ให้ความสำคัญกับการบวชตามแบบประเพณี อยากรีก็ตาม เนื่องจากความเชื่อที่ว่าผู้หญิงไม่สามารถหรือไม่ควรบวช(และเรียน) ผู้หญิงจึงควรสนับสนุนให้สมาชิกในครอบครัวที่เป็นชายได้บวช เด็กหญิงในครอบครัวชนบทห่างไกลจึงมักไม่ได้รับโอกาสทางการศึกษาเพื่อหลีกเลี่ยงให้พี่ชายหรือน้องชายได้บวชเรียน หลายคนต้องเข้าสู่ตลาดแรงงานรวมไปถึงธุรกิจการค้าบริการทางเพศ¹² แม้ว่าในปัจจุบันค่านิยมเรื่องการ “บวชลูกชาย-ชายลูกสาว” จะลดลงกว่าเดิมเนื่องจากรูปแบบการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปและนโยบายการศึกษาภาคบังคับของประเทศไทย แต่ก็ได้มีส่วนในการหล่อหลอมความเป็นหญิงชาวพุทธและยังได้ผลักดันให้ผู้หญิงจำนวนมากขาดโอกาสต่างๆ ในชีวิตและตกอยู่ในการค้าบริการทางเพศ

ความเชื่อและค่านิยมในสังคมไทยอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติดังกล่าวข้างต้นคือ *ความเชื่อที่ว่าผู้หญิงในฐานะแม่จะได้เกาะชายผ้าเหลืองลูกชายไปสวรรค์* และนำไปสู่ค่านิยมเรื่องการบวชเรียนลูกชาย อยากรีก็ตาม ความเชื่อดังกล่าวไม่สอดคล้องกับหลักกรรมในพุทธศาสนาที่เชื่อว่า “สัตว์โลกย่อมมีกรรมเป็นของตน” ดังนั้น การที่หญิงซึ่งเป็นแม่จะได้ไปสวรรค์หรือไม่ นั่นย่อมขึ้นอยู่กับกรรมของหญิงผู้นั้นเองมากกว่าขึ้นอยู่กับกรรมของลูกชาย นอกจากนี้ ความเชื่อนี้แท้จริงแล้วมีรากฐานมาจากความเชื่อพื้นฐานของศาสนาพราหมณ์ที่ว่า ผู้หญิงไม่สามารถเข้าถึงโมกษะหรือหลุดพ้นได้ด้วยตนเอง แต่จะเข้าถึงได้โดยอาศัยสมาชิกที่เป็นชายเช่น ในฐานะที่เป็น

¹² ดูเพิ่มเติมใน Tavivat Puntarigvivat. “Bhikkhuni: An Indian Institution Not Yet Reaching Thailand.” *India Studies Journal*. No. 4, 1999, p.43-63.

กึ่งหนึ่งของสามี หรืออาศัยบุตรชายโดยผ่านพิธีกรรมที่เรียกว่า “ศราทชะ” ซึ่งจะมีลูกชายเป็นผู้ทำ พิธีกรรมเพื่อสวดส่งวิญญาณให้แก่บิดามารดา ในสังคมอินเดีย เราจึงพบเห็นอาชีพ “ลูกชายรับจ้าง” ซึ่งเป็นงานที่เด็กชายจะรับจ้างเป็นลูกให้แก่ผู้ตายที่ไม่มีลูกชายเพื่อสวดส่งวิญญาณในพิธีศพ

กระบวนการหล่อหลอมผู้หญิงชาวพุทธในอุดมคติ

นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน การหล่อหลอมความเชื่อเรื่องกรรมในสังคมไทยมักเกิดขึ้น โดยผ่านคำสอนหรือธรรมเทศนาของพระภิกษุซึ่งแม้ว่าจะเปลี่ยนรูปแบบจากการเข้าวัดฟังธรรมเป็นการ อ่านหรือศึกษาจากสื่อต่างๆ เรื่องราวหรือชีวประวัติของสตรีสามนางมักจะถูกหยิบยกขึ้นมาสอนผู้หญิงชาวพุทธ

สตรีคนแรกคือ *พระนางมัทรี* ในเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่อาจกล่าวได้ว่าได้รับความ นิยมสูงสุดในพุทธศาสนาแบบไทย ชาดกนี้เป็นเรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่ยังเป็น โปธิสัตว์ เป็นชาติที่พระองค์ได้บำเพ็ญทานบารมีย่างสูงสุด โดยเฉพาะการให้พระชายาคือพระนาง มัทรี และพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นทานแก่ชุกพรหมณ์แต่่าผู้มีความโลภไม่สิ้นสุด จุด เด่นของชาดกเรื่องนี้ที่พระภิกษุไทยมักจะหยิบยกมาสอนผู้หญิงชาวพุทธคือ บทบาทของพระนาง มัทรีในการเป็นผู้สนับสนุนและผู้เสียสละอย่างยิ่งยวดเพื่อส่งเสริมการบำเพ็ญทานบารมียของพระ เวสสันดรโพธิสัตว์ อย่างไรก็ตาม ในข้อนี้มีนักวิชาการบางท่านได้เสนอว่า วิธีการดำเนินชีวิตของ นางอาจจัดได้ว่าเป็นพระโพธิสัตว์เองก็ได้¹³

สตรีคนที่สองคือ *นางวิสาขามหาอุบลิกา* ผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็น เอตทัคคะหรือเป็นผู้เลิศในทางถวายทาน แม้ว่านางวิสาขาจะได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศในฐานะผู้ ให้ แต่นางก็มีบทบาทโดดเด่นในด้านอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะในการเป็นผู้กำกับความเป็นอยู่ของคณะ สงฆ์ เช่น พุทธบัญญัติให้พระภิกษุครองผ้าอาบน้ำฝน ครั้งหนึ่งนางพบว่าพระภิกษุเปลือยกายอาบ น้ำซึ่งเป็นภาพที่ไม่น่าดู ทำให้หญิงรับใช้ที่นางส่งไปยังอารามของคณะสงฆ์เพื่อถวายสิ่งของเข้าใจ ผิดคิดว่าเป็นชู้เปลือย นางจึงกราบทูลเรื่องนี้แก่พระพุทธเจ้าขอให้พระภิกษุครองผ้าขณะอาบน้ำ โดย นางได้แสดงความจำนงในการเป็นผู้ถวายผ้าอาบน้ำฝนชุดแรกๆ

สตรีคนที่สามคือ *นางสุชาดา* ผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศหรือเอตทัคคะ ในทางถึงสรณะเนื่องจากนางเป็นสตรีคนแรกที่ได้ถวายข้าวมธุปายาสแก่พระพุทธเจ้าก่อนที่พระ องค์จะตรัสรู้ สาเหตุที่นางได้ถวายข้าวมธุปายาสแก่พระพุทธเจ้านั้น เนื่องด้วยนางได้อธิษฐานจิตไว้ ว่า หากได้สามีเป็นคนวรรณะเดียวกันและได้ลูกชายแล้ว นางจะถวายข้าวมธุปายาสแก่เทพดาเพื่อ

¹³ ดูเพิ่มเติมใน Suwanna Satha-Anand, “Madsī: The Female Bodhisattva Denied?”, Virada Somsasdi & Sally

Theobald, *Women, Gender Relations and Development in Thai Society*, Women’s Studies Center, Chiang Mai University, 1997, p. 243-256.

เป็นการบูชาตอบแทน ในเช้าวันนั้นนางได้เห็นเจ้าชายสิทธัตถะนั่งอยู่ใต้โคนไม้ ทำทางสงบสำรวม น่ายำเกรง จึงเข้าใจว่าพระองค์เป็นเทวดา นางจึงได้ถวายข้าวมธุปายาสแก่พระองค์ในวันนั้น และทำให้นางเป็นสตรีคนแรกที่รับพระพุทธองค์เป็นสรณะ

การหยิบยกเอาเรื่องราวของพระนางมัทรี โดยเฉพาะบทบาทของการเป็นผู้สนับสนุนและผู้เสียสละ การเน้นย้ำถึงบทบาทของการเป็นผู้เลิศหรือในทางถวายทานของนางวิสาขาต่างๆ ที่นางก็มีบทบาทเด่นในด้านอื่นด้วย การให้ความสำคัญต่อเหตุการณ์ที่นางสุชาดาได้ถวายข้าวมธุปายาสแก่พระพุทธเจ้าก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ต่างๆ ที่นางได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศด้านการถึงสรณะ การเลือกแสดงเรื่องราวต่างๆ เหล่านี้วิเคราะห์ได้ว่า มีจุดประสงค์เพื่อหล่อหลอมและกล่อมเกลาคฤมการณ์ความเป็นผู้หญิงชาวพุทธในการเป็นผู้สนับสนุนทางจิตวิญญาณ โดยเฉพาะในการเป็นผู้ให้และผู้เสียสละทั้งทางกายและจิตใจ ทั้งวัตถุและบริการ ชีวิตของสตรีทั้งสามนางนี้จึงจัดว่าเป็นแบบอย่าง (role model) ของผู้หญิงชาวพุทธ ผู้หญิงชาวพุทธจำนวนไม่น้อยจึงมักพอใจกับบทบาทของการเป็นผู้ให้และถวายทาน แม้แต่ในกรณีที่ไม่พอใจ ก็ยังคงถูกคาดหวังให้มีบทบาทหรืออยู่ในฐานะของผู้สนับสนุนพระศาสนาเสมอ

ความเชื่อ ทศนคติ และค่านิยมที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศดังที่ได้แสดงมาทั้งหมดนี้ ได้หล่อหลอมคฤมการณ์ความเป็นหญิงชาวพุทธ ทำให้ผู้หญิงชาวพุทธจำนวนมากรับเอา (Internalization) ความเชื่อที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศมาไว้ในตนเอง เราจึงพบว่าผู้หญิงชาวพุทธจำนวนไม่น้อยในสังคมไทยมีลักษณะยอมรับในความด้อยกว่าของเพศสรีระและเพศภาวะของตน ยอมรับในบทบาทการเป็นผู้สนับสนุนและสร้างเครื่องปิดกั้นทางจิตวิญญาณ (spiritual obstacle) แก่ตนเองโดยไม่รู้ตัว ที่น่าตกใจคือ ทศนะเช่นนี้พบมากในหมู่นักบวชหญิง โดยเฉพาะแม่ชี ทำให้แม่ชี ยอมรับบทบาทการเป็นผู้ให้บริการผู้อื่น โดยเฉพาะสมาชิกที่เป็นชายในวัด และเชื่อว่าการให้บริการผู้อื่นเป็นบุญอย่างยิ่ง ทศนคติที่มีลักษณะทวิมาตรฐานเช่นนี้สามารถวิเคราะห์จากมุมมองของสตรีนิยมได้ว่า เป็นผลผลิตของปิตาธิปไตยที่พยายามจำกัดพื้นที่ของผู้หญิงให้อยู่แต่ในบ้านหรือแม้แต่เมื่อสละเรือนคือออกจากบ้านมาอยู่วัดแล้ว ก็ยังคงถูกกำหนดและจำกัดบทบาทแบบเดียวกับที่อยู่บ้าน คือ เป็นผู้รับใช้และคอยตอบสนองความต้องการของผู้ชาย

ลัทธิกรรมแก่กับการกตัญญูและความรุนแรงต่อผู้หญิง

ความเชื่อที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศดังที่ได้แสดงมาข้างต้นประกอบกับหลักความเชื่อพื้นฐานเรื่องกรรมของพุทธศาสนาได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการกตัญญูและหล่อเลี้ยงความรุนแรงต่อผู้หญิงในสังคมไทย กล่าวคือ แม้ว่าความเชื่อที่ว่า “สัตว์โลกย่อมมีกรรมเป็นของตน” ได้หล่อหลอมบุคลิกภาพของชาวพุทธให้มีลักษณะปล่อยวางและให้อภัยผู้อื่นได้ง่าย มักไม่อาฆาตเค้น เพราะเกรงว่าจะเป็นเวรกรรมติดตัวไปถึงภพชาติหน้า แต่ในทางกลับกัน ความเชื่อเช่นนี้อาจสร้าง

ผลกระทบในทางลบได้โดยเฉพาะเมื่อความเชื่อเกิดขาดความสมดุลเช่นเชื่อแต่ในกรรมเก่าและละเลยกรรมใหม่

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การข่มขืน การที่ผู้หญิงคนหนึ่งถูกข่มขืนยอมเป็นไปได้อาจเกิดจากกรรมเก่าของหญิงนั้น ในขณะที่เดียวกันก็อาจเป็นการสร้างกรรมใหม่ของชายผู้กระทำเพราะทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีจุดเริ่มต้น เรื่องกรรมก็เช่นกัน แต่หากเราชาวพุทธยอมรับว่าผู้หญิงถูกข่มขืนเป็นเพราะกรรมเก่าแต่เพียงอย่างเดียวโดยไม่มองว่าเป็นกรรมใหม่ที่ผู้ชายกระทำต่อผู้หญิง เท่ากับเรามีความเชื่อเรื่องกรรมเพียงครั้งเดียวและยังเป็นการมองข้ามความจำเป็นในการป้องกันผู้กระทำผิดมิให้กระทำผิด ทำให้ผู้กระทำผิดสร้างวิถุณะแห่งกรรมขึ้นมาใหม่ซึ่งหมายความว่าบุคคลนั้นจะต้องได้รับผลจากกรรมชั่วในอนาคต

ความรุนแรงต่อผู้หญิงอีกประเด็นหนึ่งในสังคมไทย คือ *กรณีโสเภณีหรือการค้าบริการทางเพศ* ซึ่งชาวต่างชาติจำนวนไม่น้อยมักให้ความสนใจและตั้งคำถามถึงทัศนคติและบทบาทของพุทธศาสนาที่มีต่อโสเภณี ทั้งนี้ เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเป็นสัดส่วนมากที่สุดที่สุดในโลกคือถึงร้อยละ 96 ในขณะที่เดียวกันก็เป็นหนึ่งในประเทศที่มีโสเภณีมากที่สุดเช่นกัน ในแง่นี้ ความเชื่อเรื่องกรรมแบบ “ลัทธิกรรมเก่า” ของสังคมไทยสามารถช่วยอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมเรื่องโสเภณีได้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อชาวพุทธเชื่อว่า ผู้หญิงที่ประกอบอาชีพนี้เกิดจากอกุศลกรรมในอดีตของตัวเอง จึงไม่จำเป็นต้องแก้ไขหรือหาทางป้องกัน ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ผู้หญิงที่เข้ามาสู่อาชีพนี้เกิดจากหลายสาเหตุ แม้ว่าจะมีผู้หญิงบางส่วนเลือกที่จะประกอบอาชีพนี้ แต่ก็มีผู้หญิงจำนวนไม่น้อยที่ถูกล่อลวงหรือถูกบังคับให้ค้าประเวณีซึ่งในกรณีนี้อาจเป็นการประกอบอกุศลกรรมใหม่ของนักล่อลวงหรือนักค้ามนุษย์ก็ได้ แต่เป็นน่าเศร้าใจว่า ความเชื่อแบบ “ลัทธิกรรมเก่า” ได้ทำให้ชาวพุทธมีท่าทีที่ดูคอยต่อปัญหานี้ เมื่อชาวพุทธส่วนใหญ่เป็นเช่นนี้ ทำให้ปัญหานี้เป็นปัญหาทั้งเชิงโครงสร้างและปัจเจก หล่อเลี้ยงให้การกระทำรุนแรงต่อผู้หญิงยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อเรื่องกรรมเก่าโดยปราศจากการแยกแยะเรียกเป็นภาษาบาลีว่า “ปุพฺพเพกตวาท” ยังจัดว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิตั้งปรากฏเมื่อครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมแก่พวกนิครนถ์ที่มีความเชื่อเช่นนี้ ความว่า

“สมณพราหมณ์บางพวกมีความเห็นว่า สุข ทุกข์ หรือ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุคคลเสวยทั้งปวงเนื่องมาจากเหตุที่ทำไว้ในกาลก่อน...(พระผู้มีพระภาคจึง) ตรัสถามว่า รู้หรือไม่ว่าได้เคยเป็นอะไรหรือไม่เคยเป็นอะไร ในกาลก่อนเคยทำบาปกรรมหรือไม่เคยทำในกาลก่อน รู้หรือไม่ว่าทุกข์ทั้งหมดไปแล้วมีเท่านี้ ทุกข์ที่จะพึงทำให้หมดไปมีเท่านี้ เมื่อทุกข์หมดไปเท่านี้แล้ว ทุกข์ทั้งปวงจึงจะหมดไป รู้หรือไม่ว่าการละอกุศลธรรม การทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อมย่อมมีได้ในปัจจุบัน (พวกนิครนถ์) ก็ตอบว่า ไม่รู้ทุกคำถาม พระองค์จึงตรัสต่อไปว่า

เมื่อไม่รู้ก็ไม่ควรจะยืนยันว่าสุข ทุกข์ หรือ ไม่ทุกข์ไม่สุขทั้งปวง เนื่องมาจากเหตุที่ทำให้ใน
กาลก่อน”¹⁴

แม้ว่าพุทธศาสนาจะเชื่อว่า “กรรมทั้งหลายไหลมาแต่เหตุ” กล่าวคือ สิ่งที่เกิดขึ้นย่อมมี
สาเหตุหรือที่มาจากอดีต แต่ก็ให้ความสำคัญกับกรรมใหม่ด้วยดังพุทธพจน์ข้างต้น ดังนั้น ความเชื่อ
แบบลัทธิกรรมเก่านอกจากจะทำให้เกิดการมองข้ามความสำคัญและกลไกของกรรมใหม่หรือกรรม
ปัจจุบัน(ซึ่งจะส่งผลต่อไปในอนาคต)แล้ว ยังทำให้เกิดการกดขี่ผู้หญิงและล้อเลียนให้ความรุนแรง
ต่อผู้หญิงยังคงมีพื้นที่อยู่ในสังคมไทยไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

ในโลกของปีศาจไปตย ผู้หญิงมักตกอยู่ในฐานะของผู้ถูกระทำ ในสังคมไทยก็เช่นกัน
ความรุนแรงต่อผู้หญิงทั้งในระดับโครงสร้างและระดับปัจเจกถูกหล่อเลี้ยงอยู่ด้วยความเชื่อแบบ
“ลัทธิกรรมเก่า” ไม่มากนักน้อย ทั้งกรณีผู้หญิงที่ถูกข่มขืนหรือผู้หญิงที่ประกอบอาชีพค้าบริการทาง
เพศ ผู้หญิงเหล่านี้มักถูกมองว่าเป็นผู้ที่สร้างอกุศลกรรมไว้ในชาติก่อนๆ ชาตินี้จึงต้องมารับกรรม
เช่นนี้ ทัศนคติเช่นนี้ส่งผลให้สังคมชาวพุทธขาดพลังในการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาดังกล่าว เช่น การ
กำหนดมาตรการป้องกันหรือบทลงโทษที่เข้มงวดเอาจริงเอาจัง ความเชื่อแบบ “ลัทธิกรรมเก่า” โดย
ไม่สนใจกรรมใหม่ ความเชื่อเรื่องกรรมในสังคมไทยจึงมีลักษณะแบบยอมจำนน (submissive
belief in Law of Karma) และเป็นฐานคิดสำคัญที่มีส่วนหล่อเลี้ยงความรุนแรงให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง
เนื่องไม่สิ้นสุด โดยเฉพาะความรุนแรงต่อผู้หญิง

สรุปและข้อเสนอแนะ

โดยผิวเผิน ดูเหมือนว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีความสงบสันติอยู่ในระดับที่น่าพอใจ แต่ถึกลง
ไปนั้น เราอาจรู้สึกหวาดหวั่นเมื่อพบกับความเชื่อทางศาสนา ทัศนคติหรือค่านิยมที่มีลักษณะทวิ
มาตรฐานทางเพศที่กดขี่ผู้หญิงและล้อเลียนความรุนแรงต่อผู้หญิงให้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ ความเชื่อ
ทัศนคติ และค่านิยมที่มีอคติทางเพศเหล่านี้เป็นทั้งภาพสะท้อนและผลผลิตของระบบปีศาจไปตยใน
สังคมพุทธศาสนาแบบไทย และเป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาทางจิตวิญญาณของผู้หญิง
เพราะเมื่อผู้หญิงถูกกล่อมเกลายให้ยินดีพอใจกับบทบาทหน้าที่ที่ปีศาจไปตยกำหนดให้ ทำให้ผู้หญิง
ไม่แสวงหาการพัฒนาศักยภาพด้านจิตวิญญาณของตนให้สูงส่งขึ้นไป หรือ เมื่อสังคมไทยดูดาต่อ
ความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อผู้หญิงโดยเชื่อว่าเป็นผลของกรรมเก่าของผู้หญิงนั้น ก็เท่ากับเปิดโอกาสให้
เนื้อตัวร่างกายของผู้หญิงถูกคุกคามได้ทุกเวลาซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการพัฒนาศักยภาพและ
สุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้หญิง *การสร้าง หล่อหลอม และกล่อมเกลาคความเชื่อเรื่องกรรมแบบ*

¹⁴ ดูเพิ่มเติมใน *เทวทหสูตร*, สุริย พุณฺณานุกาพ, *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพฯ: มหาม
กุฎราชวิทยาลัย, 2539), น. 459.

ยอมจำนน (*submissive belief in Law of Karma*) จึงเป็นการกดขี่ทางจิตวิญญาณที่แยบยลยิ่งในบริบทของสังคมที่มีความเชื่อทางศาสนาในเรื่องกรรม และเป็นอุปสรรคที่เนบเนียนต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้หญิงชาวพุทธ

คำถามสำคัญของบทความนี้จึงอยู่ที่ว่า เราจะแยกแยะได้อย่างไรว่าความเชื่อใดถูกต้องตามหลักกรรมของพุทธศาสนา ความเชื่อใดถูกบิดเบือนและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางจิตวิญญาณ? ข้อนี้เราอาจจะต้องหันไปศึกษาท่าทีที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำแก่ชาวนิคมเกสปุตตะ แคว้นกาลามะว่าอย่าเพิ่งเชื่อในวาจาของสมณพราหมณ์ต่างๆ ดังปรากฏใน*กาลามสูตร* 10 ข้อ คือ 1) อย่าเพิ่งเชื่อโดยฟังตามกันมา 2) อย่าเพิ่งเชื่อโดยนำสืบกันมา 3) อย่าเพิ่งเชื่อโดยตื่นข่าวลือ 4) อย่าเพิ่งเชื่อโดยอ้างตำรา 5) อย่าเพิ่งเชื่อโดยนิกเขา 6) อย่าเพิ่งเชื่อโดยคาดคะเน 7) อย่าเพิ่งเชื่อโดยตรีกตามอาการ 8) อย่าเพิ่งเชื่อโดยพอใจว่าชอบแก่ความเห็นของตน 9) อย่าเพิ่งเชื่อโดยเห็นว่าพอเชื่อได้ และ 10) อย่าเพิ่งเชื่อโดยเห็นว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา จากนั้นจึงตรัสว่า บุคคลควรเชื่อต่อเมื่อ ได้สอบสวนจนรู้แจ้งได้ด้วยตนเอง¹⁵ ท่าทีสามารถนำไปใช้ได้กับปรากฏการณ์ที่ทำทลายความเชื่อทางศาสนาได้ทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อว่าการเกิดเป็นผู้หญิงเกิดจากอกุศล เป็นเพศที่มีมลทิน ไม่สามารถบรรลุนิพพานได้ หรือแม้แต่ความเชื่อท้องถิ่นเรื่องผู้หญิงกับพระธาตุ ขอเพียงแต่เราชาวพุทธมีใจเปิดกว้าง ยึดมั่นอยู่บนหลักแห่งเมตตาและปัญญา

หลัก*กาลามสูตร*ยังสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับพันธกิจที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของผู้หญิงต่อกรณีนี้คือ การปลดปล่อยตนเอง ผู้หญิงจะต้องปลดปล่อยตนเองออกจากความเชื่อและทัศนคติที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศทั้งต่อเพศสรีระ (sex) และเพศภาวะ (gender) ของตน เพราะถึงแม้สังคมจะสร้างและยึดยึดความเชื่อเช่นนี้ให้ แต่หากผู้หญิงไม่รับไว้ก็ย่อมยังเป็นอิสระต่อความเชื่อทัศนคติ และค่านิยมเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม ในเมื่อผู้หญิงชาวพุทธจำนวนน้อยได้รับเอาความเชื่อ ทัศนคติ และค่านิยมเหล่านั้นไว้แล้ว ทางออกของเรื่องนี้คือ ผู้หญิงเองจะต้องตระหนักถึงอคติทางเพศที่แฝงตัวอยู่ในคำสอนและความเชื่อในพุทธศาสนา และจะต้องมีความมุ่งมั่นและกล้าหาญที่จะปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากอุปสรรคทางจิตวิญญาณเหล่านั้นโดยอาศัยหลัก*กาลามสูตร*เป็นแนวทาง วิธีปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมอย่างหนึ่งคือ การรวมกลุ่มกันของผู้หญิงเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจถึงอคติทางเพศเหล่านั้น และศึกษาปฏิบัติธรรมร่วมกันด้วยตนเองแทนการศึกษาผ่านผู้อื่น (โดยเฉพาะผู้ชายเพราะอาจมีอคติทางเพศแฝงอยู่ในคำสอน) ผู้หญิงอาจรวมกลุ่มกันเพื่อศึกษาพระไตรปิฎกและปฏิบัติธรรมร่วมกันเพื่อให้เข้าถึงสาระของพุทธศาสนาอย่างแท้จริง การรวมตัวกันของผู้หญิงเพื่อศึกษาถึงความเชื่อทางศาสนาที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้หญิงและการรู้เท่าทันระบบบิดาธิปไตยจึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นการเสริมพลัง (Empowerment) แก่ผู้หญิงด้วยตนเองโดยการให้กำลังใจให้กันและกัน

¹⁵ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, น. 510.

และเพื่อพัฒนาสุขภาพทางจิตวิญญาณให้สมบูรณ์โดยการปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากความเชื่อและค่านิยมที่มีลักษณะทวิมาตรฐานทางเพศหรือมีอคติทางเพศแฝงอยู่

นอกจากนี้ พุทธศาสนายังสอนเรื่องสัจจะหรือความจริงสองระดับ คือ สมมติสัจจะและปรมาตสัจจะ สมมติสัจจะซึ่งจัดว่าเป็นบัญญัตินอกจากจะหมายถึงภาษาหรือกฎเกณฑ์ของสังคมที่ถูกสร้างขึ้นแล้ว ยังรวมถึงพระวินัย กฎหมาย ระเบียบ ข้อห้ามต่างๆ ที่ถูกบัญญัติขึ้นโดยพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ในสมัยหลังด้วย โดยหลักการแล้ว พระวินัยหรือระเบียบปฏิบัติต่างๆ มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติตนเพื่อให้เข้าถึงปรมาตธรรมได้ง่ายขึ้น เป้าหมายของวินัยจึงเป็นไปเพื่อป้องกันมิให้บุคคลทำความชั่ว แต่มิใช่เป็นอุปสรรคให้บุคคลทำความดี บัญญัติจึงควรเกิดขึ้นเพื่อเอื้อต่อการเข้าถึงปรมาตธรรมหรือสุขภาพทางจิตวิญญาณของมนุษย์ทั้งสองเพศให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในทุกๆ ด้าน ดังนั้น บัญญัติใดๆ ที่มีลักษณะอันเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงปรมาตธรรม จึงสมควรที่จะได้รับการทบทวน พิจารณา ปรับเปลี่ยนใหม่ โดยเฉพาะคำสั่งคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2471 ที่ห้ามพระภิกษุไทยบวชสตรีเป็นสามเณรี สิกขมานา และภิกษุณี ซึ่งคำสั่งนี้ไม่เพียงแต่ขัดต่อกฎหมายรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศแล้ว แต่ยังขัดต่อพุทธประสงค์ที่มอบหมายให้มนุษย์ทั้งสองเพศทั้งชายและหญิงมีหน้าที่และบทบาทในการรับผิชอบพระศาสนาเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ พระศรีปริยัติโมลีแห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังได้เคยแสดงทัศนะต่อเรื่องการบวชภิกษุณีไว้ว่า หากเราเชื่อว่าการบวชเป็นเรื่องดี ไม่ว่าใครบวชก็เป็นเรื่องดีและควรได้รับการส่งเสริม

นอกจากนี้ หากวิเคราะห์ตามหลักของพุทธศาสนาจะพบว่า องค์กรธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดการกตจี คือ “มานะ” ซึ่งเป็นหนึ่งในสังโยชน์สิบอย่าง¹⁶ (สังโยชน์เป็นกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์และเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ให้ติดอยู่ในวัฏสงสาร) มานะสังโยชน์ คือ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่รวมถึงความรู้สึกว่าตนเองดีกว่าหรือเลวกว่าผู้อื่น ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนจึงเป็นรากฐานของการกตจี ผู้เขียนยังเชื่อด้วยว่า ทั้งผู้กตจีหรือผู้ถูกกตจี ต่างก็ไม่สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้ ตราบใดที่ยังไม่ลดละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน และทำตนให้เป็นอิสระจากวงจรของการกตจีได้อย่างแท้จริง เพราะสุขภาพที่สมบูรณ์จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อบุคคลเป็นอิสระจากการกตจีในทุกๆ ด้านทั้งทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ

โดยสรุปแล้ว ทั้งหลักกาลามสูตร การปลดปล่อยตนเองของผู้หญิง การไม่ทำให้บัญญัติเป็นอุปสรรคต่อปรมาต และการทำตนให้เป็นอิสระจากการกตจี เหล่านี้ล้วนเป็นหนทางหรือวิถีแห่งการหลุดพ้นที่แท้จริงแห่งการเข้าถึงสุขภาพทางจิตวิญญาณของสังคมพุทธแบบไทย พุทธศาสนาจะเจริญหรือเสื่อมก็ขึ้นอยู่กับประชากรทั้งสี่กลุ่ม คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา การกีดกันผู้หญิงออกจากพื้นที่ทางศาสนาทั้งทางกายภาพและทางจิตวิญญาณย่อมไม่เป็นผลดีต่อพุทธศาสนาโดย

¹⁶ 1) สักกายทิฎฐิ 2) วิจิจฉา 3) สีสัพทปรามาส 4) กามฉันทะ 5) ปฏิฆะ 6) รูปราคะ 7) อรูปราคะ 8) มานะ 9) อุทธัจจะ 10) อวิชชา

รวม และน่าจะเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนาแบบไทยในขณะนี้อยู่ในภาวะเสื่อมถอย การปิดกั้นโอกาสในการพัฒนาศักยภาพและสุขภาวะของผู้หญิงซึ่งเป็นประชากรกึ่งหนึ่งย่อมมีผล ต่อความเจริญหรือความเสื่อมของสังคมโดยรวมอย่างแน่นอน ความเชื่อ ความเข้าใจ และทำที่ที่ถูก ต้องต่อประเด็นต่างๆ ดังที่กล่าวมานี้จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของ สังคมไทย เพราะสุขภาวะทางจิตวิญญาณจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อสุขภาวะทางกาย จิตใจ และสังคม อยู่ในภาวะสงบและสมดุล ดั่งนิยามของสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่แสดงไว้ในตอนต้นว่า “บุคคลจะ ต้องมีความเชื่อมั่น สร้างสรรค์ รู้สึกได้รับการเติมเต็ม และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับตนเอง และผู้อื่น” ดังนั้น การที่สังคมพุทธแบบไทยจะเข้าถึงวุฒิภาวะทางจิตวิญญาณได้อย่างแท้จริง ทั้งชาย และหญิงจะต้องมีความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง และจะต้องไม่มีคนเพศใดเพศหนึ่งถูกทำให้รู้สึกแปลก แยกหรือรู้สึก “เป็นอื่น” ในปริมณฑลของศาสนา เพราะตราบไคที่สุขภาวะกาย สังคม จิต และจิต วิญญาณของผู้หญิงยังคงถูกคุกคามหรือถูกปิดกั้น ความปรารถนาที่จะเห็นสังคมไทยเป็นสังคมที่มี สุขภาวะสมบูรณ์ในทุกๆ ด้านก็ยังคงไกลเกินจริง